
MAGIČNO OKO IN MOČ POGLEDA

Urška Furlan in Marko Frelih

159

Leta 2014 je Slovenski etnografski muzej organiziral razstavo z naslovom *Magija amuletov*. Na razstavi so bili predstavljeni različni vidiki vloge amuletov in magičnih simbolov od prazgodovinskih kultur do danes (Frelih 2014). V bogatem naboru egipčanskih amuletov iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja, Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož in Koroškega pokrajinskega muzeja je posebno pozornost obiskovalcev pritegnilo t. i. magično oko boga Hora. Izjemno priljubljen egipčanski amulet je skozi čas doživel različne transformacije v materialu in obliki, pomen pa se je ohranil vse do danes.

Na razstavi je bila kontinuiteta uporabe magičnega očesa med drugim prikazana tudi z okroglimi obeski iz modro-bele steklene paste. Modrikasti stekleni amuleti so zelo razširjeni v sredozemskem prostoru, na razstavi *Magija amuletov* pa je bil predstavljen izbor predmetov iz Grčije, Turčije in Izraela. V Slovenskem etnografskem muzeju je shranjenih štirideset primerov steklenih amuletov. Za muzejsko zbirko jih je pridobil in jih muzeju podaril kustos Marko Frelih, ki že več let raziskuje kulturno-zgodovinsko genezo in tipologijo amuletov ter človeški odnos do predmeta s t. i. magičnimi in nadnaravnimi lastnostmi. Omenjeni amuleti so na razstavi med obiskovalci pritegnili veliko pozornost, saj so jih takoj prepoznali, ker so se z njimi že srečali na različnih potovanjih. Bogata ponudba sodobnih steklenih amuletov je prisotna v vseh večjih turističnih destinacijah po Sredozemlju, Bližnjem vzhodu in Srednji Aziji (Paine 2004: 66–67). Zaradi slikovite modrine so privlačen okras ali spominek, za številne kupce pa je pomemben predvsem magičen zaščitni pomen predmeta. Modre amulete najdemo vsepovsod: ljudje jih nosijo kot nakit (ogrlica, obesek, zapestnica, prstan, uhan), v avtomobilih jih vidimo viseti ob ogledalu, obešeni so nad vhodnimi vrati, po stanovanjskih prostorih, ponekod pa jih celo vdelaajo v betonski tlak pred vhodom v hišo.

Prvotno magično moč lesketajočega steklenega amuleta dopolnjujejo še dodatni elementi, ki so povezani s tradicionalno versko simboliko sredozemskih kultur. V islamskem svetu amulet pogosto nastopa skupaj z motivom dlani, ki naj bi pomenila roko Fatime, hčerke preroka Mohameda. Amulet v obliki dlani je bolj znan pod arabskim imenom *khamisa*, kar pomeni število pet in po eni razlagi predstavlja pet članov prerokove družine (Tanavoli in Porter 2007: 113). Odprta dlan s petimi prsti je med kristjani v

vzhodnem Sredozemlju znana kot dlan device Marije. Tako v islamu kot v krščanstvu ima amulet veliko zaščitno moč (Hildburgh 1955). V zbirki Slovenskega etnografskega muzeja so skupaj s steklenimi amuleti vidni še drugi apotropejski simboli: npr. plašč preroka Mohameda, pomembna relikvija, ki jo hranijo v zakladnici palače Topkapi v Istanbulu, starodavni simbol polmeseca, ki je povezan z božanstvi svetlobe, podoba sv. Jurija, ki pobija zmaja, križ in riba sta simbola krščanstva, slon in konj sta simbola božanske moči, tudi delfin je bil blizu starim bogovom morja, podkev odganja zlo in prinaša srečo, petelin pa je zvesti varuh pred nesrečo in znanilec prihajajočega sonca, ki odganja temačne sile noči.

160

Stekleni amuleti z različnimi simboli: Mohamedov plašč, dlan, polmesec, križ in sv. Jurij; zbirka SEM (foto: Blaž Verbič, 2020)

Stekleni amuleti predstavljajo moč pogleda in zaščito v obliki očesa pred zlimi silami, kar je tradicija, ki je že tisočletja stalnica v mnogih kulturah, predvsem na področju Sredozemlja. Oči božanstva so absolutna moč nadzora, ki varuje in uničuje, oči človeka pa so pot do njegove duše. Ko dušo dobi v last hudobni duh, se začnejo v očeh odsevati zlobni nameni škodoželjnosti in nevoščljivosti. Pogled, ki ga ustvarja nevidna demonska sila, je za posameznika lahko usoden. Zato je človek že davno spoznal, da se zlo ubija z zlom, in uničujoči učinek hudobnega očesa premagal z magičnim očesom. Najdbe s simboliko očesa so znane že v prazgodovinskih kulturah, kjer so človeške figurice, imenovane idoli, upodabljali z neproporcionalno velikimi očmi – včasih so bile te edini element obraza (Caubet 2018: 22; Koç in Temür 2014: 16). Oko je pogost motiv tudi v mezopotamskih kulturah (Thomsen 1992; Kotansky 2019: 510), mitologija o zdravilnih in magičnih močeh očesa pa se je razvila predvsem v starem Egiptu.

Stari Egipčani so razlikovali med dvema magičnima očesoma: desno oziroma

sončno oko je bilo povezano s sončnim božanstvom Rajem, medtem ko je levo ali lunino oko pripadalo bogu v podobi sokola, Horu (Pinch 1994: 109–110). Kar nekaj egipčanskih mitov priča o magičnih močeh oči. Med najbolj znanimi je zgodba o dolgoletnem boju med bogom Horom in njegovim stricem Setom. Hor je želel maščevati smrt svojega očeta Ozirisa, hkrati pa se je proti stricu boril za moč na zemlji in vladavino nad Egiptom. V eni izmed njunih bitk je Set ranil Hora in mu poškodoval levo oko. Na pomoč sokoljemu božanstvu je prišel bog zdravilstva in magije Tot, ki je oskrbel njegovo oko in mu podaril magično moč. Hor je s pomočjo ozdravljenega očesa ponovno obudil in zlil v celoto telo svojega pokojnega očeta. Oziris je ponovno oživel in se odpravil v podzemlje, kjer je postal vladar onostranstva (Pinch 1994: 27).

Stekleni amuleti z živalskimi simboli; zbirka SEM (foto: Blaž Verbič, 2020)

Po drugi strani je v mitologiji sončno oko pogosto predstavljeno kot ena izmed hčera boga Raja: nekatere izmed pogosteje omenjenih sončnih boginj so kravja boginja Hathor, levja boginja Sekmet in boginja Vadžet, ki ima obliko kobre (Darnell 1997: 35–36). Vsem boginjam sta skupni ognjena moč in jeza, saj s svojim srdom napadajo sovražnike, ki želijo porušiti kozmično ravnovesje *maat* ali škodovati njihovemu očetu Raju. Sončno oko ima torej dosti bolj divjo naravo od luninega in je v tem kontekstu pogosto upodobljeno s sončnim diskom, krili ali kraljevsko kbro *uraeus*.

Magično oko, v egipčanskem jeziku imenovano *wedjat*, je z lahkoto prepoznavno zaradi edinstvene kombinacije človeškega očesa in t. i. solze, ki imitira temno liso, ki jo ima sokol selec pod očmi (Andrews 1994: 43–44). Izpod očesa se običajno vije tudi spirala. Amuleti v obliki očesa *wedjat* so najpogostejši in najmočnejši tip amuleta v starem Egiptu (Kotansky 2019: 523). Kot amulet se pojavljata še variaciji levega in desnega očesa: Horovo oko se je uporabljalo predvsem v povezavi z zdravilstvom, Rajevo oko pa naj bi

imelo moč zaščite pred zlimi silami (Pinch 1994: 109). Zaradi njihove magične moči so amulete nosili kot obeske za zaščito pred boleznimi in nesrečami, jih uporabljali kot daritve v templjih, pogosto pa so jih položili tudi na mumijo umrlega, da bi mu njihova energija lajšala prehod na drugi svet (Masson 2018: 68; Kotansky 2019: 523). Amulete *wedjat* so uporabljali tudi kot magični pripomoček ob recitiranju urokov za zaščito proti nevoščljivosti oziroma ljudem z »zlobnim očesom« (Borghouts 1987: 2).

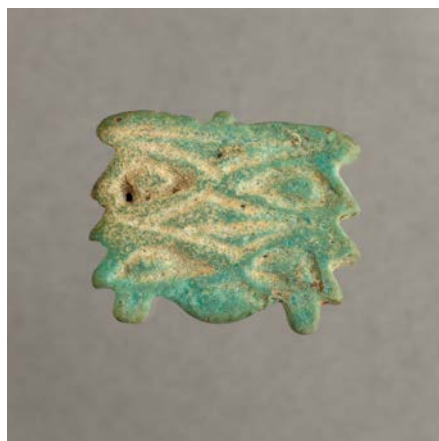
162

Med različnimi simboli je zelo zanimiva kombinacija slona in konjske podkve; zbirka SEM (foto: Blaž Verbič, 2020)

Egipčanski amulet magičnega očesa je izdelan iz fajanse; pozno obdobje, 664–332 pr. Kr.; zbirka SEM (foto: Blaž Verbič, 2020)

Podvojen par očes je povečal magični učinek egipčanskega amuleta iz fajanse; pozno obdobje, 664–332 pr. Kr.; zbirka SEM (foto: Blaž Verbič, 2020)

Zaradi izjemne popularnosti amuleta *wedjat* se je razvilo kar nekaj njegovih variacij. Ti amuleti so po navadi veliki nekaj centimetrov in najpogosteje izdelani iz fajansa z modro-zeleno glazuro. Fajansa je v osnovi kremenčev pesek, ki ga povezuje steklo, značilno modro-zeleno glazuro pa so dobili z bakrovimi pigmenti. Detajli na očesu, kot so obrv, zenica ali sokolski simboli pod očesom, so včasih poudarjeni tudi z glazuro temnejše barve. Med bolj kompleksnimi variacijami je motiv dvakrat ponovljenega para očes, ki s tem še poveča magično moč predmeta.

Z narisano podobo magičnega očesa so Egipčani okrasili tudi rečne ladje in čolne. Ideja, da božje oko varuje plovilo, se je razširila po vsem Sredozemlju. Feničani in Grki so na ladje pritrtili celo očesa iz belega marmorja z izrazito črno zenico. Takšno kamnito oko poznamo pod imenom *ophthalmoi* in arheologi so med podvodnimi raziskavami odkrili veliko primerov predvsem ob obali Turčije, Izraela in v velikem grškem pristanišču Pirej (Bass 2006; Carlson 2009). Oko na ladijskem premcu je pogosto naslikano na ladjah, ki jih poznamo iz upodobitev na grških vazah (Carlson 2009: 358–359, sl. 12 in 13). Tradicija poslikave plovil s parom očes je še danes prisotna v Sredozemlju. Najbolj pogosto jo zasledimo na ribiških čolnih *luzzu* na Malti (Hornell 1938; Freljh 2014: 28, sl. 232). Z očesi krasijo ladje tudi ponekod ob afriški obali, na Madagaskarju, v Indoneziji in južni Indiji.

Nad magično močjo in zaščito egipčanskih amuletov so se navdušile tudi druge kulture, predvsem Feničani, ki so te predmete začeli množično kupovati (ter tudi sami izdelovati) in jih izvažati po celotnem Sredozemlju (Fletcher 2004; Elworthy 2004: 127).

Poleg amuletov *wedjat* se v starem Egiptu pojavljajo tudi barvne steklene perlice s podobo očesa (Shiah 1944; Xia 2014: 7, 154). Te so najdene predvsem v kontekstu pokopa in so najverjetneje imele zelo podobno vlogo kot amuleti – pokojnika so varovale pred zlimi silami, boleznimi, ljubosumjem itd. (Then-Obluska 2014: 100).

Tehnika izdelovanja stekla se je najverjetneje razvila v Mezopotamiji okoli 1500 pr. n. št., kmalu zatem pa se je pojavila tudi v Egiptu (Shortland 2009: 1; Hodgkinson 2019: 128). Za proizvodnjo stekla sta potrebna kremen in apno, ki se talita na visoki temperaturi, okoli 1700 °C. Rastalini se doda rastlinski pepel, ki zniža temperaturo in omogoči oblikovanje stekla. Primešajo se lahko tudi druge sestavine, ki poskrbijo za obarvanje stekla (npr. kobalt za modro in kalcijev antimoniat za belo barvo). Moderne kemijske analize so pokazale, da se je tehnika izdelovanja stekla od prazgodovine do danes zelo malo spremenila (Paynter 2009).

Čeprav se je steklo razvilo na Bližnjem vzhodu, se je kmalu zatem razširilo po celotnem Sredozemlju in po Evropi in steklene perlice s podobo očesa so eden izmed pogostih predmetov, najdenih tudi v srednji in severni Evropi (Dzneladze in Symonenko 2009; Venclová 1983; Mannion 2015).

V Sloveniji se steklene jagode z očesi pojavijo na številnih arheoloških najdiščih iz obdobja starejše in mlajše železne dobe. V zadnjem času na dan prihajajo izjemne najdbe v grobovih na Kapiteljski njivi pri Novem mestu iz obdobja okoli 5. st. pr. n. št. (Križ 2009: 101–103; Križ in Guštin 2015: 49–51). Količina steklenih jagod z očesi iz Novega mesta je očitno večja kot drugje po Evropi in domneva se, da je bila v okolici najdišča tudi njihova proizvodnja. Najpogosteje so te steklene perlice narejene iz modre, bele,

zelene in turkizne barve.

Modra ali zelena in bela barva so izjemno pogosta kombinacija na steklenih perlicah tudi drugod. Barvni trend se uveljavi že v starem Egiptu, kjer so z modro barvo stekla ali fajanse poskušali posnemati drage kamne, kot sta turkiz in lapis lazuli, saj so bili ti uvoženi z vzhoda in zelo dragi; steklo je bil cenejši, a zelo raznolik material (Hodgkinson 2019: 132). Modro-zelena barva ima tudi simbolno vrednost, saj je povezana z Ozirisovim vstajenjem (izvedenim s pomočjo magičnega Horovega očesa) in z zaščito pred zlim pogledom velike kače Apopis (Pinch 2001: 183).

Oko se je kot simbol zaščite pred zlim ohranilo vse do danes. Pogost motiv ostaja v vzhodnem Sredozemlju, predvsem v Turčiji, kjer ima poleg turističnega spominka še vedno močno vlogo v lokalni tradiciji (Birkalan-Gedik 2007: 106–107; Koç in Temür 2014: 26–40; Tuncer Manzakoglu in Türkmenoğlu Berkan 2016: 193–196). Še dandanes namreč ljudje verjamejo, da lahko zlobni pogled povzroči glavobol ali bolezen. Nošenje obeska v obliki modrega očesa torej prinaša zaščito pred nevoščljivimi ljudmi in njihovimi pogledi (Kotansky 2018: 234–235). Predmet, na katerem je upodobljeno oko, naj bi ulovil vso negativno energijo in jo izničil. Zelo pomembno vlogo ima modro oko tudi pri zaščiti nosečnic in dojenčkov, vsaj 40 dni po porodu (Koç in Temür 2014: 28). Modra barva naj bi predstavljala zaščito pred pogledi ljudi z modrimi očmi, hkrati pa se s tem kaže nadaljevanje tradicije od starega Egipta naprej. Čeprav so današnji predmeti z motivom modrega očesa lahko narejeni iz različnih modernih materialov, se v Turčiji ohranja tradicija steklenih obeskov modrih oči. Znana je predvsem vas Nazarköy vzhodno od Izmira, kjer te magične predmete še vedno ročno izdelujejo po starodavnem postopku. Izročilo obrtniških delavnic v Nazarköyju je aktualno tudi v kontekstu zaščite z Unescovo Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Nişancı in Haznedar 2017).

164

REFERENCE

ANDREWS, Carol

1994 *Amulets of Ancient Egypt*. London: British Museum.

BASS, George F.

2006 New Techniques of Archaeology and Greek Shipwrecks of the Sixth and Fifth Centuries BC. *Proceedings of the American Philosophical Society* 150 (1): 1–14.

BIRKALAN-GEDIK, Hande

2007 The Evil Eye in Turkey. V: D. Francis (ur.), *Faith and Transformation: Votive Offerings and Amulets from the Alexander Girard Collection*. Santa Fe: Museum of International Folk Art, 106–107.

BORGHOUTS, Joris F.

1978 *Ancient Egyptian Magical Texts*. Leiden: Brill.

CARLSON, Deborah N.

2009 Seeing the Sea: Ships' Eyes in Classical Greece. *Hesperia* 78: 347–365.

CAUBET, Annie

2018 A World in Transition: 4000–2000 BC. V: A. Caubet (ur.), *Idols: The Power of Images*. Venice: Fondazione Giancarlo Ligabue; Milano: Skira, 21–27.

DARNELL, John Coleman

1997 The Apotropaic Goddess in the Eye. *Studien zur Altägyptischen Kultur* 24: 35–48.

DZNELADZE, Olena in OLEKSANDR, Symonenko

2009 The Eye Beads - Amulets of Warriors of the 3rd-1st Centuries BC. V: V. Sirbu in I. Căndea (ur.), *The*

Thracians and Their Neighbours in Antiquity: Studia in Honorem Valerii Sirbu. Braïla: Muzeul Braïlei, Editura Istros, 197–213.

ELWORTHY, Frederick Thomas

2004 *The Evil Eye: The Classic Account of an Ancient Superstition*. Mineola: Dover Publications.

FLETCHER, Richard

2004 Sidonians, Tyrians and Greeks in the Mediterranean: The Evidence from Egyptianising Amulets. *Ancient West and East* 3: 51–77.

FRELIH, Marko

2014 Magija amuletov. V: M. Frelih in N. Zdravič Polič (ur.), *Magija amuletov*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 11–127.

HILDBURGH, W. L.

1955 Images of the Human Hand as Amulets in Spain. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 18 (1/2): 67–89.

HODGKINDSON, Anna K.

2019 Manufacturing Colourful Glass Objects in New Kingdom Egypt. V: S. Thavapalan in D. A. Warburton (ur.), *The Value of Colour: Material and Economic Aspects in the Ancient World*. Berlin: Topoi, 125–175.

HORNELL, James

1938 Boat Oculi Survivals: Additional Records. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 68: 339–348.

KOÇ, Bozkurt in TEMÛR, Akin

2014 The Superstitious Mystery Behind the Eye: The Symbol of Eye and the Way that the Evil Eye Bead is Reflected in Turkish Society. *Journal of History School* 7: 11–50.

KOTANSKY, Roy D.

2018 'Beware the Evil Eye': A Closer Glance at a Recent Title. *Le Muséon* 131 (1/2): 217–237.

2019 Textual Amulets and Writing Traditions in the Ancient World. V: D. Frankfurter (ur.), *Guide to the Study of Ancient Magic*. Leiden in Boston: Brill, 507–554.

KRIŽ, Borut

2009 Starejša železna doba. V: B. Križ [idr.] (ur.), *Arheološka podoba Dolenjske*. Novo mesto: Dolenjski muzej; Ljubljana: Littera picta, 87–140.

KRIŽ, Borut in GUŠTIN, Mitja

2015 Prehistoric Glass from Novo mesto / Slovenia. V: I. Lazar (ur.), *Anaaes du 19e congrès de l'association internationale pour l'histoire du verre, Piran 2012*. Thessaloniki: AIHV, 48–54.

MANNION, Mags

2015 *Glass Beads from Early Medieval Ireland: Classification, Dating, Social Performance*. Oxford: Archaeopress.

MASSON, Aurélia

2018 Scarabs, Scaraboids and Amulets. V: A. Villing [idr.] (ur.), *Naukratis: Greeks in Egypt*. London: British Museum, 1–96.

NIŞANCI, Zehra Nuray in HAZNEDAR, Helin Aslihan

2017 A Research Towards Determining the Ecotourism and Eco-entrepreneurship Potential of Nazarköy. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences* 7 (3/4): 15–41.

PAINE, Sheila

2004 *Amulets: A World of Secret Powers, Charms and Magic*. London: Thames & Hudson.

PAYNTER, Sarah

2009 Links Between Glazes and Glass in mid-2nd Millennium BC Mesopotamia and Egypt. V: A. J. Shortland [idr.] (ur.), *From Mine to Microscope: Advances in the Study of Ancient Technology*. Oxford: Oxbow, 93–108.

PINCH, Geraldine

1994 *Magic in Ancient Egypt*. London: British Museum Press.

2001 Red Things: The Symbolisms of Colour in Magic. V: W. V. Davies (ur.), *Colour and Painting in Ancient Egypt*. London: The British Museum Press, 182–185.

SHIAH, Tsoming N.

1944 The Date of Certain Egyptian Stratified Eye-Beads of Glass. *American Journal of Archaeology* 48 (3): 269–273.

SHORTLAND, Andrew

2009 Glass Production. V: W. Wendrich (ur.), *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles: UCLA, 1–6.

TANAVOLI, Parviz in PORTER, Venetia

2007 Parts of the Body in Shi'a Islam. V: D. Francis (ur.), *Faith and Transformation: Votive Offerings and Amulets from the Alexander Girard Collection*. Santa Fe: Museum of International Folk Art, 110–103.

THEN-OBLEUSKA, Joanna

2014 The Secret Life of Nubian Eye Beads: An Interdisciplinary Analysis of Beads from the GAME Collection. V: H. Paner in S. Jakobielski (ur.), *Gdańsk Archaeological Museum African Reports* 11. Gdansk: Gdansk Archaeological Museum, 107–112.

166

THOMSEN, Marie-Louise

1992 The Evil Eye in Mesopotamia. *Journal of Near Eastern Studies* 51 (1): 19–32.

TUNCER MANZAKOĞLU, Bilgen in TÜRKMENOĞLU BERKAN, Saliha

2016 Evil Eye Belief in Turkish Culture: Myth of Evil Eye Bead. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* 6 (2): 193–204.

VENCLOVÁ, Natalie

1983 Prehistoric Eye Beads in Central Europe. *Journal of Glass Studies* 25: 11–17.

XIA, Nai

2014 *Ancient Egyptian Beads*. Heidelberg: Springer.